

Š T Ú D I E

VIERA ALEBO RASA. DILEMY TVORBY PRVÝCH PROTIŽIDOVSKÝCH NORIEM NA SLOVENSKU

KATARÍNA ZAVACKÁ

ZAVACKÁ, Katarína. Faith or race. The dilemma of writing the first anti-Jewish legislation in Slovakia. *Historický časopis*, 2021, 69, 4, pp. 579–599, Bratislava.

The assumption that legislation should discriminate against citizens regarded as “Jews” was a basic feature of the Ľudák idea of state law in the period of the disintegration of Czechoslovak parliamentary democracy after the Munich Agreement. However, there were varying views on the question of definition of who would be covered by this legislation. From autumn 1939, internal debates in Slovakia’s autonomous political institutions, in the Ľudák controlled media and until 14 March 1939 in contacts with the central Czecho-Slovak ministries were carried on with the aim of accelerating the practical implementation of such legislation.

In the official anti-Semitic discourse and subsequently also in the process of preparing and adopting anti-Jewish legislation, the influence of the traditional religious anti-Semitism supported by economic and cultural arguments overlapped with the newer and gradually strengthening racist argumentation derived from the Nazi Third Reich.

The study is directed towards the origins of the Ľudák anti-Semitic legislation, and the argumentational strategy of its proposers, by which they introduced racist principles, and endeavoured to merge them with the proclaimed Christian basis of the Ľudák regime

Key words: Law. Legislation. Slovak State. Anti-Semitism. Race.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2021.69.4.1>

Úvod

Roku 2021 uplynulo osemdesiat rokov od vydania vládneho nariadenia č. 198/1941 Sl. z., známeho skôr pod neformálnym názvom „Židovský kódex“. Vo vlnе verejného záujmu, vyvolanej týmto okrúhlym výročím, bolo cítiť viaceré motívov, pre ktoré rezonovalo v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi pomerne silno. Viazali sa na ňa otázky spojené s dejinami i súčasnosťou antisemitizmu, rasizmu aj s praxou obmedzovania osobných slobôd štátom, jeho oprávnenosťou a demokratickými hranicami.

Náročné bolo napríklad vysvetľovať, že historické korene prítomnosti pojmu „rasa“ v našom právnom poriadku boli o dve dekády staršie – bez neho by totiž nebolo možné formulovať zákaz rasovej diskriminácie. Medzinárodný záväzok zakázať rasovú diskrimináciu bol súčasťou mierových zmlúv, uzatváraných po prvej svetovej vojne. V prípade Československa išlo o mierovú zmluvu uzatvorenú v St. Germain 10. septembra 1919. V súlade so zásadami prijatými Spoločnosťou národov sa v nej novoutvorený štát zaviazal poskytnúť všetkým svojim obyvateľom – teda nielen občanom – úplnú a neobmedzenú ochranu ich života a ich slobody bez ohľadu na ich „*pôvod, štátne občianstvo, jazyk, rasu alebo náboženstvo*“.²

Táto formulácia sa stala aj súčasťou československej ústavy z roku 1920, kde sa uvádzalo: „*Výsady pohlavia, rodu a povolania sa neuznávajú. Všetci obyvatelia republiky Československej požívajú v rovnakých medziach ako štátni občania tejto republiky na jej území plnú a naprostú ochranu svojho života aj svojej slobody bez ohľadu na to, akého sú pôvodu, štátnej príslušnosti, jazyka, rasy alebo náboženstva. Odchýlky od tejto zásady sú prípustné len pokiaľ to dovoľuje medzinárodné právo.*“³ Pojem rasa, ani rozdiel medzi menšinou rasovou a etnickou,⁴ bližšie definovaný nebol, a to ani v medzinárodných zmluvách, o ktoré sa ústava opierala.⁵ Táto potreba sa nepociťovala práve preto, že občania i obyvatelia mali mať zaručenú rovnosť bez ohľadu na akokoľvek definovanú rasu, etnicitu či náboženskú príslušnosť.

-
- 2 HOBZA, Antonín. *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva*. Praha 1931. Smlouva mezi Čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem. (Malá smlouva st. germainská) s. 266 – 284.
 - 3 Ústavný zákon č. 121/1920 Sb. z. zo dňa z 29. februára 1920. Ústavná listina Republiky československej, hlava V., § 106, ods. 2. Aj v časti o ochrane menšín sa v § 128 konštatovalo, že všetci občania sú si „*úplne rovní a požívajú rovných práv občianskych a politických bez ohľadu na to, akej sú rasy, jazyka alebo náboženstva*“, a § 130 opäť hovoril o rovnosti „*nehľadiac na národnosť, jazyk, náboženstvo a rasu*“ v súvislosti s právom zakladať a prevádzkovať školy a sociálne ustanovizne.
 - 4 V anglosaskom kontexte sa pojem používal aj ako ekvivalent pre jazykové alebo etnické skupiny. Porovnaj napr. SETON-WATSON, Robert W. *Racial problems in Hungary*. Londýn: A. Constable & Co., Ltd., 1908. O vývoji percepcie pojmu v prostredí slovenských krajanov v zámoří napr. ZECKER, Robert M. *Race and America's Immigrant Press: How the Slovaks were Taught to Think Like White People*. London: Bloomsbury Academic 2011. ISBN 9781623562397. V uhorskom kontexte bol diskurz rasy komplementárnou súčasťou oficiálneho nacionalizmu ako aj polemik predstaviteľov maďarských národností proti tzv. maďarizácii. Pozri SZABÓ, Miloslav. Rasa, národ alebo ľud? Reflexie maďarizácie v prostredí Starej školy, politického katolicizmu a hlasistov. In *Forum historiae*, 2013, roč. 7, č. 2, s. 95 – 117. Dostupné na internete: http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/szabo1_0.pdf. [cit. 2021-10-10].
 - 5 *Slovník veřejného práva československého. Zv. III*. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 714 – 715.

Ide tu o dobrý príklad, ako dôležité je všímať si nielen prítomnosť, ale aj absenciu pojmov. Porovnanie textu ústavy Slovenskej republiky z roku 1939 s československou ústavou z roku 1920 totiž ukazuje, že v zodpovedajúcej časti sa zmenilo poradie slov z pôvodného „*Práva a slobody, ako i povinnosti občianske*“ na „*Povinnosti a práva občanov*“, bolo tiež vypustené záhlavie „*Rovnosť*“, a podľa novej formulácie len „*Všetci obyvatelia bez rozdielu pôvodu, národnosti, náboženstva a povolania požívajú ochranu života, slobody a majetku. Obmedzenie týchto práv je prípustné len na základe ustanovení zákonov.*“⁶ Ľudáci teda v lete 1939 odvolanie sa na princípy medzinárodného práva aj zmienku o rovnosti bez ohľadu na rasu z ústavy zámerne vynechali.

Už v priebehu 20. rokov vývoj vo viacerých európskych krajinách naznačoval, že celoeurópsky trend smerujúci k rovnosti občanov a k štátnym zárukám ich práv a slobôd, nastolený v reakcii na ničivú prvú svetovú vojnu, nie je nezvratný a naopak môže byť čoskoro akútne ohrozený. No kým spočiatku išlo skôr o zmeny v obmedzených sférach štátneho života, limitované na vnútroštátne politiky,⁷ nástupom nacizmu v Nemecku sa situácia zmenila. Doboví právni komentátori si všímali, že napríklad na rozdiel od talianskeho fašizmu boli v prípade nemeckého nacizmu od počiatku zreteľné niektoré programové prvky, od ktorých sa neodchyľoval ani počas obdobia mocenského vzrastu a po prevzatí vlády. Patril k nim „*najmä teória rasová, ktorá bola teoreticky spracúvaná ešte dávno pred tým, než bolo možné s pravdepodobnosťou očakávať víťazstvo [nacistického] hnutia v celom štáte*“.⁸ Podobný regres od humanistických trendov badali aj v nacistickom prístupe k väzenstvu, ktoré sa od princípov primeraných a výchovných trestov navracalo k „*pomste, šikane a zastrášaniam*“,⁹ a tiež k nútenej práci, ktorá v nacistických koncentračných táboroch nadobúdala všetky znaky protiprávneho otroctva.¹⁰

Roku 1935 už bola moc nacistov v Nemecku upevnená natoľko, že otvorene dávali najavo pohrdanie medzinárodným právom. Na jar Hitler obnovil povinnú prezenčnú službu a oznámil vytvorenie početnej stálej armády, čo bolo v priamom rozpore s platnými ustanoveniami Versaillskej mierovej zmluvy. V „mie-

6 Ústavná zákon č. 185/1939 21. júna 1939 o ústave Slovenskej republiky.

7 NAGY, Peter Tibor. Numerus Clausus in interwar Hungary. In *East European Jewish Affairs*, 2005, Volume 35, Num. 1, s. 13 – 22.

8 HAVELKA, Jiří. Ideologická prestavba niektorých inštitutů veřejného práva v národně-sociálním Německu. In *Právnik*, 1935, roč. LXXIV, s. 354.

9 MIŘIČKA, August. Poznámky k XI. Mezinárodnímu kongresu pro trestní právo a vězenství. In *Právnik*, časopis věnovaný vědě právní a státní, 1935, roč. LXXIV, s. 574.

10 CHMELAR, Josef. Čtrnácté shomáždění Společnosti národů. In *Zahraniční politika 1933*, s. 672 – 673. Bližšie k dejinám nútenej práce v koncentračných táboroch napr. WACHSMANN, Nikolaus. *Die Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*. Mníchov: Siedler Verlag, 2015, s. 187 – 203. ISBN 9783886808274.

rotvornom“ prejave z 21. mája upokojoval európsku zahraničnú verejnosť argumentom, že nacistická rasová teória považuje každú dobyvačnú vojnu za nezmyselnú, lebo podrobenie cudzích národov postupom času oslabí samotného víťaza. Tým istým argumentom však bolo možné zdôvodniť likvidačný útok na „cudzorodé elementy“ v rámci vlastného štátu. Podobným spôsobom boli pritom už niekoľko rokov nacistickou propagandou vykresľovaní židia.

Norimberské zákony

Dňa 15. septembra 1935 ríšsky snem, ktorého zasadanie bolo zvolané v čase prebiehajúceho zjazdu národnosocialistickej strany do Norimbergu, schválil dvojicu zákonov, ktoré mali byť základom pre inštitucionalizáciu úplného prispôbenia Nemecka rasistickej doktríne. Išlo o zákon o ríšskom občianstve a zákon o ochrane nemeckej krvi a nemeckej cti.¹¹ Hoci o oboch dnes bežne a správne hovoríme ako o rasistických, nehovorilo sa v nich výslovne o rase, ale o „krvi“. Zákon o ríšskom občianstve ho obmedzoval na osoby „*germánskej alebo príbuznej krvi*“, ktoré „*svojím správaním preukazujú ochotu a schopnosť verne slúžiť nemeckému ľudu a ríši*“. Ostatní mali byť považovaní len za „*štátnych príslušníkov*“, na ktorých sa občianske práva nevzťahovali.

Zákon o ochrane nemeckej krvi a cti už hovoril konkrétne o židoch. Zakazoval im sobáš aj mimomanželský styk s osobami nemeckej alebo príbuznej krvi, zamestnávanie takýchto žien mladších ako 45 rokov vo svojej domácnosti a vyvesovať a nosiť štátnu vlajku, resp. ríšske farby. Ani jeho text však nedefinoval, kto má byť za žida považovaný, resp. na koho všetkého sa nové pravidlá určené norimberskými zákonmi budú vzťahovať. Hoci mnohí rasisti boli dovtedy úprimne presvedčení, že všetci židia majú spoločné, jasne rozoznatelné črty, podľa ktorých ich okom znalca rozoznajú na prvý pohľad, rýchlo sa ukázalo, že žili v omyle, a preto sa začali dožadovať ich úradného určenia a označenia. Vzhľadom na dlhoročnú kultúrnu asimiláciu židov v Nemecku sa tiež ako problematická ukázala klasifikácia relatívne veľkej skupiny osôb žijúcich v zmiešaných manželstvách, alebo pochádzajúcich z takýchto rodín.¹²

Záväzná definícia, kto mal byť podľa norimberských zákonov za žida považovaný, bola vydaná až vo forme vykonávacieho nariadenia ríšskeho ministerstva vnútra z 14. novembra 1935, keď zákon o ríšskom občianstve vstupoval do platnosti.¹³ Neskôr sa o ňu opierali aj ďalšie protižidovské normy, vznikajúce

11 Bližšie k Norimberským zákonom napr. ESSNER, Cornelia. *Die „Nürnberger Gesetze“ oder die Verwaltung des Rassenwahns 1933–1945*. Paderborn: Schöningh Verlag, 2002. ISBN 3506722603.

12 <https://www.jewishvirtuallibrary.org/background-and-overview-of-the-nuremberg-laws> [cit. 2021-10-10].

13 Pojem Žida určoval až § 5 nar. zo dňa 14. novembra 1935 (Zbierka ríšskych zákonov – Reichs-

v nasledovných rokoch, napríklad zákon o zmene priezvisk a mien, nariadenie o označení pasov vydaných židom, príkaz o viditeľnom označení židov a ďalšie. Podľa definície bola za žida považovaná každá osoba pochádzajúca z troch alebo štyroch „*židovských prarodičov*“, teda takých, ktorí boli príslušníkmi židovskej náboženskej komunity. Zavádzal sa tu i pojem židovského miešanca. Ten mohol byť „*polovičný*“ alebo „*štvrtinový*“ (v tom prípade mohol dokonca získať výnimku, aby sa dal považovať za „*árijsca*“, ale jeho zaradenie mohol aj negatívne ovplyvniť napríklad sobáš so židovským partnerom, čo obom „*židovskú*“ klasifikáciu zasa posilnilo).

Tu stojí za pozornosť, že hoci dobový jazyk hovoril o „*rase*“, praktická aplikácia rasistických zákonov sa vracala ku konfesionalnej klasifikácii, hoci prostredníctvom predkov – o zaradení k rase rozhodovali rodné, krstné, sobášne a úmrtné listy, v ktorých bola uvedená konfesia prarodičov.¹⁴ Pritom rôzne diskriminačné normy, založené na konfesnej príslušnosti židov, boli v Nemecku vydávané aj pred rokom 1935.

Zásadným momentom, ktorý norimberské zákony vniesli do právneho poriadku ako *nóvum*, bola faktická nezvratnosť „*rasového*“ zaradenia akýmkoľvek vlastným rozhodnutím jednotlivca. Osoba iného etnika sa mohla jazykovo a kultúrne úplne asimilovať do inej etnicity, osoba pôvodne iného náboženstva mohla konvertovať k inej viere, no osoba narodená konkrétnej štvorici nábožensky definovaných prarodičov už nemala šancu svoje „*rasové*“ zaradenie zmeniť pre seba, a najmä do budúcnosti už ani pre svojich potomkov.

Svetová verejnosť bola o cieľoch aj reálnych dôsledkoch rasistickej politiky nacistov v Nemecku informovaná veľmi dôkladne. Vzhľadom na obmedzený priestor sa o týchto reakciách zmienim len krátko. Pre vyhodnotenie neskorších ľudáckych postojov sú veľmi podstatné vyhranené postoje vtedajšieho pápeža Pia XI, ktorý ich zhrnul vo svojej protinacistickej encyklike *S páľčivou starostlivosťou*, zverejnenej v marci 1937. V tomto dokumente, ktorého originál bol výnimočne napísaný v nemčine, otvorene odmietol základy nacistickej ideológie. Jej vyzdvihovanie rasy, národa, štátu, štátnej formy, nositeľov štátnej moci a pod. označil za modloslužobníctvo, prevracanie a falšovanie „*Bohom ustanoveného poriadku*“. „*Šepot krvi a rasy*“ mu bol „*falošným peniazom*“, „*mýtus rasy a krvi*“ uvádzal ako „*takzvaný*“ a pokusy vtesnať Boha „*do hraníc jedného národa, uväzniť ho do krvného priestoru jedinej rasy*“ videl ako „*podliehanie bludu*“, ktorému môžu podľaňnúť len „*povrchné mysle*“.¹⁵

gesetzblatt I., s. 1333). Od 26. novembra 1935 bolo toto nariadenie rozšírené, aby obsiahlo aj Rómov a černochoch.

14 <https://www.jewishvirtuallibrary.org/background-and-overview-of-the-nuremberg-laws> [cit. 2021-10-10].

15 <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/>

Aktuálne reakcie domácich slovenských a českých médií na norimberské zákony sa v septembri a novembri 1935 medzi sebou mierne líšili tónom podľa konkrétnej politickej orientácie redakcií, no zmysel dokumentov, o ktorých informovali, im bol jasný, a s nimi aj ich čitateľom. Denník *Slovák* správu uvádzal nadpisom „*Komédiu bolševikov postavil Hitler na pranier. Nové ríšsko-nemecké zákony.*“¹⁶ *Slovenský denník* sa vyjadril jasnejšie: „*Židia v Nemecku budú úplne bezprávnici. Hitler proti Rusku a pre mier*“¹⁷ a neskôr v novembri „*Židia v Nemecku mimo práva. Nemôžu byť ríšskymi občanmi a zastávať verejný úrad.*“¹⁸ Časopis obyvateľov slovenského prihraničia *Gemer-Malohont*, vychádzajúci v Rimavskej Sobote ako periodikum zamestnancov „*škôl, uč.[iteľských] spol-kov, Sväzu notárov, Sokola, miestnych odborov Matice slovenskej, Živeny, odborov Klubu čsl. Turistov*“, sa zrejme spoľahol na predpokladaného demokratického ducha svojich čitateľov a zákon o čistote nemeckej rasy komentoval len poznámkou, že sa ho rozhodli „*pre jeho kuriozitu publikovať celý*“.¹⁹ Týždenník *Podtatranský kraj* príslušnú správu nadpísal „*Židia nesmú byť ríšskonemeckými občanmi.*“ Informoval v nej aj o prejave Hermanna Göringa ohľadom budovania leteckých síl „*na obranu*“ a o jeho rečiach, že podľa Hitlera „*si nemecký ľud praje pokoj*“, čo redaktor uzavrel spochybňujúcim komentárom: „*Túto pesničku počúvame bez konca, s druhej strany však zbrojenie Nemecka dosahuje závažnej výšky a stupňuje sa so dňa na deň. Možno sa právom tázať, na čo to všetko.*“²⁰

Národná jednota, časopis krajaných Slovákov v Báčskom Petrovci, uverejnila začiatkom decembra na jednej a tej istej strane správu o tom, že „*Evanjelická cirkev v Nemecku bola pozbavená autonómie*“ a ovládnutá štátom, a článok opisujúci zúfalstvo židovskej menšiny v Nemecku, sprevádzané vlnou samovrážd, útekov do cudziny, vražd, úbytkom sobášov a tým i pôrodov, pod názvom „*Nemci chcú vykynožiť Židov. O 20 rokov nesmie byť v Nemecku ani jeden Žid.*“²¹ V komunistickom *Ludovom denníku* redakcia dala prvej informácii nadpis „*Hitlerove zákony o občanoch druhej triedy. Barbarstvo, akého ani v stredoveku nebolo*“²² a ďalej si všimla, že zákazom zamestnávať „*nežidovské*

mit-brennender-sorge [cit. 2021-10-10].

16 *Slovák*, 17. 9. 1935, s. 1.

17 *Slovenský denník*, roč. XVIII, č. 214, 17. 9. 1935, s. 2.

18 *Slovenský denník*, roč. XVIII, č. 263, 16. 11. 1935, s. 3.

19 *Gemer-Malohont*. Časopis južného Slovenska a slov. menšín, úradný časopis škôl, uč. Spolkov, Sväzu notárov, Sokola, miestnych odborov Matice slovenskej, Živeny, odborov Klubu čsl. turistov. Rimavská sobota, 21. 9. 1935, s. 1.

20 *Podtatranský kraj*, týždenník slov. roľníckeho ľudu. Liptovský sv. Mikuláš, roč. II, č. 47, 22. 11. 1935, s. 2.

21 Koniec autonómie evanjelickej cirkvi v Nemecku. In *Národná jednota*, č. 49, 7. 12. 1935, s. 2.

22 *Ludový denník*, 17. 9. 1935, č. 99, s. 2.

služky, úradníčky, predavačky“ mladšie ako 45 rokov príde len v Berlíne asi štyridsaťtisíc dievčat o prácu, teda „*Barbarské zákony zväčšujú nezamestnanosť*“. Správu o novembrovej aktualizácii protižidovských noriem nadpísali v *Ludovom denníku* explicitne slovami „*Rasistické chňupstvo*“.²³

Napriek rôznym pokusom o vyvracanie a brzdenie šírenia rasistickej ideológie si táto postupom času úspešne získavala v Nemecku i v zahraničí široký okruh priaznivcov. Jej dôsledná aplikácia totiž mnohým jednotlivcom i niektorým sociálnym skupinám prinášala perspektívu kariérneho postupu a materiálneho obohatenia. Napriek rozšírenej viere v humanizujúci efekt vzdelania sa aj mimo Tretej ríše úspešne šírila medzi poslucháčmi vysokých škôl, najmä v odboroch pripravujúcich na povolania, v ktorých sa úspešne uplatňovali študenti zo židovských rodín. Rovnako otvorené sa mu stali niektoré profesijné komory, najmä lekárske a právnické, ktoré v zavádzaní obmedzujúcich kritérií alebo priamo zákazu členstva židom niekedy predbiehali právnou úpravu.

Ústup od rovnosti občanov

Silným impulzom pre posilnenie snáh o obmedzenie rovných práv židovských spoluobčanov sa na území celého štátu stala implózia demokratického režimu po Mnichovskej dohode. Keď sa následne protiústavným spôsobom zmocnila mocenského monopolu na Slovensku Hlinkova slovenská ľudová strana, pripravenosť na „zmenené pomery“ sa zvlášť výrazne prejavila v okruhu ministra Ferdinanda Ďurčanského, ktorý po vyhlásení autonómie získal široké pole pôsobnosti vo funkciách ministra vnútra, dopravy a verejných prác a pravosúdia. Výsledkom jeho viacnásobných funkcií bol rozsiahly vplyv na úradnícky aparát, prostredníctvom ktorého mohol mimo verejnej pozornosti začať s prípravnými prácami na vlastných protižidovských právnych normách.

Keďže sa F. Ďurčanský sám špecializoval na medzinárodné právo, mal o dôvod viac podrobne sledovať, akým spôsobom sa nacisti v Nemecku dostali v roku 1933 k moci a akým spôsobom začali „právne“ realizovať protižidovskú činnosť. Videl, ako im ich stratégia – bezostyšné porušovanie zmluvných záväzkov, odmietnutie zásad rovnosti občanov a popretie vyše dvoch storočí tradícií humanistického myslenia v európskej politike – namiesto odvrhnutia prináša ovocie. Práve v tomto kontexte sa zmienky o F. Ďurčanskom po vojne dostali aj do materiálov medzinárodného súdneho tribunálu v Norimbergu, kam boli zaradené dokumenty o jeho rozhovore s H. Göringom. Podľa zápisu počas tejto audiencie vyjadril Ďurčanský v mene Slovákov vďačnosť Hitlerovi za „*umožnenie autonómie*“ a vyslovil sa, že na Slovensku „*židovský problém bude riešený ako v Nemecku*“.²⁴

23 *Ludový denník*, 5. 12. 1935, s. 2.

24 Československo a norimberský proces. Hlavní dokumenty norimberského procesu o zloči-

Jedným z problematických bodov pri identifikovaní vtedajších protižidovských a aj výslovne rasistických právnych noriem sú ich často vágne, zahmlievajúce formulácie. Prvé návrhy protižidovských obmedzení zo slovenského prostredia boli založené skôr na argumentoch hospodárskeho a kultúrneho antisemitizmu, a tiež ešte boli konfrontované so zotrvačne fungujúcimi centrálnymi inštitúciami demokratického režimu.²⁵ Prvou – zatiaľ ešte nenápadnou – protižidovskou právnou normou bolo nariadenie slovenskej vlády č. 13/1938 Ú. n., uverejnené 29. októbra 1938, o zavedení všeobecného nedeľného odpočinku na Slovensku. Zrušilo sa ním dovtedy platné nariadenie uhorského ministra obchodu č. 28.559/1903 zo dňa 13. júna 1903, stanovujúce výnimky zo všeobecného nedeľného odpočinku. Už za Uhorska totiž mali židia oficiálne dovolené, keďže im ich vlastné náboženstvo prikazovalo odpočinok v iný deň ako kresťanom, mať otvorené obchody v nedeľu.

Vyhlásenie slovenského štátu 14. marca 1939 nebolo z hľadiska prípravy protižidovskej normotvorby v žiadnom zmysle prelomovým dátumom. Už i preto, že priebežne od jesene 1938 došlo k nátlakovému zlúčeniu alebo zákazom politických strán a spolkov a „prevzatiu“ ich majetku, pričom židovských strán a spolkov sa týkali najmä zákazy a habanie. Nerešpektovala sa sloboda médií, násilne boli vyst'ahovávaní a gardistami verejne šikanovaní nielen židia,²⁶ ale i českí učitelia a v ľudáckej tlači sa objavili vyhrážky internáciou v „*koncentračnom tábore*“ pre všetkých, čo „*zjednocovaniu národa*“ kladú prekážky. V decembri prebehli „volby“ s jednotnou kandidátnou listinou. Slovenská verejnosť si tak už pol roka navykala na dovtedy nepredstaviteľné barbarstvo, tolerované, ba priamo vyvolávané predstaviteľmi štátnej moci.

V polovici januára 1939 zriadila vláda Slovenskej krajiny „*pre riešenie židovskej otázky*“ zvláštnu komisiu, ktorej členmi boli štátny minister Karol Sidor a z autonómnej vlády minister financií Pavol Teplanský, minister hospodárstva Mikuláš Pružinský, minister dopravy a verejných prác F. Ďurčanský a advokát Július Virsík.²⁷ Okrem iného sa chystala „*zákonne stanoviť účasť židov na našom hospodárskom živote*“. Podľa slov predsedu autonómnej vlády Jozefa Tisa mal uvedený zákon slúžiť „*aj tomu, aby židia neboli postavení pred prekvapenia a vedeli ako ďaleko budú môcť byť činní v hospodárskom živote*“.²⁸

nech nacistů proti Československu. Ministerstvo informací 1946. s. 337. Doklad 2801-PS „Rozmluva gen. pol. maršála Göringa se slovenským ministrem dr. Ďurčanským“ za přítomnosti vedúceho propagačného oddelenia slovenskej vlády Bacha (omyl – ide o Macha), vodcu Nemcov na Slovensku Karmasina, ríšskeho miestodržiteľa Seyss-Inqarta.

25 SNA, f. Ministerstvo pravosúdia (MPs), k. 32, č. 6698/39-10, inv. 95. List pod č. 6651/39.

26 NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku. Zv. 1 Obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939)*. Bratislava: NMS, 2001. ISBN 80-968620-5-7.

27 SNA, f. MPs 1939 – 1945, k. 32, č. inv. 95/ č. 2562/39-10.

28 *Slovák*, 10. 2. 1939, s. 3, Židovský zákon rovný pre celú republiku.

Dosiahnuť stanovený cieľ, teda znížiť „židovský vplyv“ na rozličné oblasti verejného života, predovšetkým prostredníctvom obmedzovania práv na slobodný výkon povolania a možnosti dosiahnuť vyššie vzdelanie, nebolo možné bez toho, aby bola dotknutá skupina právne definovaná.²⁹ Opäť sa raz ukazovalo, že obvyklá prax nálepkovania, prevzatá zo susedských sporov a politickej žurnalistiky, nebola pre normotvorbu dostatočná.

Rasa nedefinovaná, ale nesporná

Dňa 3. marca 1939 poslal F. Ďurčanský ako autonómny minister dopravy a verejných prác predsedovi čs. vlády návrh niekoľkých právnych noriem na „*mezziministerské pripomienkové pokračovanie*“,³⁰ ku ktorému žiadal vyjadrenie do 20. marca 1939. Zaslané návrhy sa týkali nadobúdania krajinskej príslušnosti a domovského práva na Slovensku, úpravy vlastníctva a držby pozemkového majetku, vývozu majetku z územia Slovenskej krajiny, „*revízie*“ zoznamov advokátov, „*úprav*“ lekárskej praxe, živnostenských koncesíí, zamestnávania súkromných zamestnancov a „*vylúčenia niektorých osôb zo štátnych, verejných a iných služieb*“ na tomto území. (Na tomto mieste treba upozorniť, že cieľom snáh o vytlačenie z profesie vtedy neboli len židia. Napríklad minister pravosúdia 1. februára 1939 žiadala prezídium Hlavného súdu, aby taká súdna agenda, v ktorej svedkovia prisahali, nebola až do vyriešenia „*židovskej otázky snemom*“ pridelená „*sudcom židovskej národnosti alebo vierovyznania, ako aj sudcom bez vyznania*“.³¹) Pri vyššie uvedených návrhoch boli avizované aj ďalšie opatrenia vo vzťahu k farmaceutom, sprísnenie disciplinárneho konania v advokátskych komorách a návrh na hromadné degradovanie všetkých armádnych dôstojníkov-židov v činnnej službe aj v zálohe. Aj kópie tohto dokumentu boli zaslané na vyjadrenie prezidentskej kancelárii do Prahy, centrálnym a autonómym ministerstvám.

Z doručených stanovísk vidno, že úradná korešpondencia prebiehala ešte niekoľko dní po rozdelení štátu,³² aj to, že sa v nich už vtedy bežne vyskytovala argumentácia rasou. Slovenské ministerstvo financií napríklad v liste z 18. marca 1939 uvádzalo, že „*Židia sú nesporne zvláštnou rasou ľudstva*“, ktorá sa od ostatných rás odlišuje „*smýšľaním (povahou) a vzhľadom*“. Fakt, či takýto príslušník „*židovskej rasy*“ pritom bol alebo nebol „*ešte formálne izraelitského*

29 Bližšie pozri ZAVACKÁ, Katarína. K vymedzeniu pojmu žida v právnych normách slovenského štátu. In IVANIČKOVÁ, Edita et al. *Z dejín demokratických a totalitných režimov: na Slovensku a v Československu v 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, 2008, s. 98 – 114. ISBN 9788096978267.

30 SNA, f. MPs, krabica č. 32, č. 1. leg – prez. taj./1939.

31 SNA, f. ÚPV 1939 – 1945, k. 35. č. 929/39.

32 SNA, f. MPs, k. 32, odpoveď ministerstva financií z 18. 3. 1939, č. 11008/prez. Šp. ministerstva pravosúdia, z. 27. 3. 1939, č. 7119.

vierovyznania“, sa tu považoval za otázku „*podradného rázu*“, keďže v dôsledku „*nemôže nič zmeniť na jeho vrozenom zmysľaní o ostatných rasách*“. Nápad, aby sa pojem žida vymedzil podľa príslušnosti k náboženstvu k nejakému zákonne určenému dátumu (zaslané návrhy ráтали s 1. januárom 1920), tu bol zamietnutý ako neopodstatnený, či skôr kontraproduktívny, lebo by vlastne „*odmeňoval obozretnosť*“ tých, čo sa dali „*včas prekrstít*“.³³

Za zmienku stojí aj vedomé devalvovanie rozhodnutia židovských konvertitov podstúpiť krst a vstúpiť do kresťanskej cirkvi termínom „*prekrstít sa*“, hoci išlo o prvý krst dotyčného. Podľa citovaného dokumentu si bol jeho autor istý, že žiadneho zo židov neprivedol ku kresťanstvu „*idealizmus, ale snaha zatajiť svoju rasu*“, a tiež „*náboženská ľahostajnosť*“, a tak pre istotu ešte zopakoval, že „*židom je nesporno ten, kto sa ako žid narodil*“. Citlivú otázku zmiešaných manželstiev navrhoval riešiť preventívnym stanovením trestov za ich uzatváranie aj za spoločný život mimo manželstva. Základom spravodlivého prístupu zasa podľa neho malo byť „*nepovoľovanie výnimiek*“.³⁴

Kampaň založená na stereotypoch hospodárskeho antisemitizmu sa už období autonómie zamerala v prvom rade na „*chlebovú*“ a všadeprítomnú tému pôdy,³⁵ ktorú ľudáci sľubovali „*vrátiť slovenským roľníkom*“ po tom, čo ju poprepíjali ich predkovia „*v židovských krčmách*“.³⁶ Z pozície ministra dopravy a verejných prác Slovenskej krajiny rozoslal F. Ďurčanský na vyjadrenie svoj návrh zákona „*o úprave majetkových pomerov niektorých osôb hodlajúcich sa vysťahovať a o náprave v presunoch pôdy*“³⁷ Predsedníctvu vlády Slovenskej krajiny, všetkým ministerstvám Slovenskej krajiny (okrem spravodlivosti, lebo bol vtedy aj jeho ministrom), a do Prahy Kancelárii prezidenta republiky, Úradu pána štátneho ministra Karola Sidora, Predsedníctvu ministerskej rady, ministerstvu financií, ministerstvu národnej obrany a ministerstvu spravodlivosti a ministerstvu zahraničných vecí.

Ako jednoznačný dôvod pre „*úpravu majetkových pomerov*“ síce uvádzal zámer „*niektorých osôb hodlajúcich sa vysťahovať*“, ale v texte návrhu zákona nebola o vysťahovávaní žiadna zmienka. V § 1 sa však uvádzalo, že „*Nehnutelný poľnohospodársky majetok židovských občanov (nehľadiac na to, či tunajších alebo cudzozemských príslušníkov), ktorý je v árende v (podárende), môže sa podľa tohto zákona vymeniť do vlastníctva.*“ V ďalších paragrafoch sa pojem

33 Tamže.

34 SNA, f. MPs, k. 32, č. 7424/39-10.

35 FIAMOVÁ, Martina. „*Slovenská zem patrí do slovenských rúk*“. *Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV; Historický ústav SAV, 2015. ISBN 9788022414463.

36 SNA, f. ÚPV 1939 – 1945, k. 148.

37 SNA, f. MPs 1939 – 1945, k. 32, č. 6698/39 – 10, inv. 95, Dôverné!

„žid“ opakoval a v predposlednom § 21 sa vyskytla aj jeho *ad hoc* definícia: „Za žida podľa tohto zákona treba považovať toho, kto sa ako žid narodil bez ohľadu na to, či zmenil svoje náboženstvo sám alebo jeho rodičia.“³⁸

Dôvodová správa tejto právnej normy sa tiež niesla v dobovom nacistickom duchu, ktorý bol na území pomníčkovskej republiky v čase koncipovania stále protiústavný, a obsahovala znôšku dôvodov, prečo by židia z princípu nemali mať na Slovensku vo vlastníctve pôdu. Tvrdilo sa v nej, že návrh majetkového usporiadania je riešený „špeciálne zo stanoviska slovenských potrieb“, lebo pôdu „treba vrátiť pôvodným vlastníkom a tým, ktorí z pôdy a na nej žijú, gazdujú“, a že „krivdy minulosti treba v tomto smere odčiniť“. Ďalej sa argumentovalo, že „Kupectvom a známou krčmárskou politikou na dedinách neslovenských a nekresťanských živlov, roľníci prišli o svoje otcovské majetky. Pykajú celé generácie za hriechy svojich otcov a hriechy krčmárov, ktorí sa zmocnili veľkej čiastky majetku drobného ľudu.“ Na rozdiel od nasledujúcich rokov v tomto prípade bola stanovená aj cena za zabranú pôdu, pričom náhrada sa mala určovať podľa §§ 1 – 14 desaťnásobkom ročnej árendy alebo árendy miestne obvyklej. Podľa Ďurčanského ako navrhovateľa išlo „o riešenie spravodlivé zodpovedajúce dnešným pomerom. Naši židovskí spoluobčania nebudú ukrivdení, iba obmedzení v špekulácii pozemkovej“. Svoju – v porovnaní s norimberskými zákonmi rovnako rasovo postavenú – definíciu žida podľa už uvedeného návrhu § 21 označil za nutne „nekompromisné stanovisko bez ohľadu na terajšie náboženstvo“, zdôvodnené tým, že „nejde o postihnutie terajších majiteľov ale o nápravu chýb ich predkov“.

Ministerstvo zahraničných vecí v odpovedi na Ďurčanského žiadosť zo 6. marca 1939 o stanovisko „nutné a prísne dôverné“ vyjadrilo k návrhu evidentný odstup. V bode 1. „po stránke sociálnej a hospodárskej“ návrh síce uvítalo s tým, že „odstraňuje notoricky známe nezrovnalosti v držbe pôdy na Slovensku“, súčasne ale skonštatovalo v bode 2, že jeho „osnova je priamočiaro namierená proti židovskej rase, preto a) je v rozpore s § 128 a § 106 ústavnej listiny, ktoré sú stále platné“. Upozornilo tiež „kolegov“ z autonómnej vlády, že takáto úprava „bude nepochybne v cudzine kritizovaná“, keďže návrh dovoľuje odnímať majetok cudzincov-židov a zrejme nezaručuje vo všetkých prípadoch náhrady vo výške bežnej ceny. Varovalo, že je kvôli tomu možné očakávať diplomatické intervencie cudzích štátov (podobne to bývalo v prípade pozemkovej reformy). Navrhlo, že „ak by podľa skutočného stavu bol majetok židov-príslušníkov cudzích štátov, ktorý má byť postihnutý, celkom nepatrný, bolo by vhodné vyhnúť sa výtkam a intervenciám tým, že by navrhnutým zákonom majetok židov-príslušníkov cudzích štátov, nebol vôbec postihnutý“. Záverom ministerstvo zahraničia

38 SNA, f. ÚPV 1939 – 1945, k. 127, č. 4672/29-10, MPs 21. februára 1939.

skonštatovalo, že inak by bolo možné s vydaním navrhovaného zákona súhlasiť len za predpokladu, že sa vhodným spôsobom odstráni uvedené „*námietky proti návrhu z hľadiska ústavného a medzinárodnoprávneho*“ a celkovo vyčkaním na „*príhodnejšiu dobu*“.³⁹

K rovnakej téme zaslalo do Bratislavy 11. marca 1939 dôverný prípis aj čs. ministerstvo financií, ktoré rovno konštatovalo, že popri riešení otázky presunu vlastníctva pôdy návrh vnáša do právneho poriadku republiky „*nový prvok, totiž hľadisko rasistické*“, čím sa podstatne odkláňa od „*zásad hlavy V. a VI. Ústavnej listiny*“. Ak by sa teda zákon schválil, mohol by byť vyhlásený za „*opatrenie ústave odporujúce*“. Jeho pracovníci tiež upozornili na ďalšie aktuálne medzinárodné riziká prijatia právnej normy týkajúcej sa „*židov ako príslušníkov rasy resp. náboženstva*“. Okrem diplomatických protestov taký akt mohol podľa nich iniciovať obchodný bojkot a tiež zhoršiť „*postavenie príslušníkov národnosti českej a slovenskej v cudzine usadlých*“. Aj toto ministerstvo teda navrhlo, aby sa návrh zákona odložil „*až do doby, kedy ústredné štátne orgány zaujmú konečné stanovisko k židovskému problému v našom štáte*“.⁴⁰

Vďaka praxi vzájomných písomných konzultácií medzi ministerstvami sa zachovala napríklad aj informácia o posudzovaní neprijateľného návrhu vládneho nariadenia o tom, „*koho treba za Žida považovať*“, ktorý spracovala päťčlenná vládna komisia. Ten bol vlastne predchodcom vládneho nariadenia č. 63/1939 Sl. z. o vymedzení pojmu žida. V komentári k zamietnutému návrhu osnovy, rozoslanému ministerstvám 31. marca 1939, vládny komisár Ľ. Vyčislík uviedol, že uvedená osnova bola spracovaná za účasti ministra Ďurčanského, ktorý bol v období autonómie autorom viacerých podobných iniciatív. Stala sa však „*po štátoprávnej zmene zo dňa 14. III. 1939 nedostačujúcou*“, a preto bude „*nanovo prepracovaná a ministerstvám predložená*“.⁴¹ Z medzirezortnej komunikácie ministerstiev bola zreteľná snaha prispôbiť návrh v maximálnej miere zneniu nacistických vzorov. Obsahovala nemecké vysvetľujúce citáty vykonávacieho nariadenia norimberských zákonov, ktorými sa mal nahrádzať „*doteraz obvyklý pojem árijského pôvodu, ktorý sa ukázal ako hodne nepresný*“. Vyčislík trval na tom, že „*u nás však s týmito ťažkosťami sa nestretávame, nech riešime otázku túto podľa vzoru nemeckého, talianskeho alebo maďarského*“. Dával tiež do pozornosti, že pripravovaný návrh „*bral v úvahu všetky tri vzory, pričom po strán-*

39 SNA, f. ÚPV 1939 – 1945, k. 128.

40 SNA, f. ÚPV 1939 – 1945, k. 128.

41 Proces „*medziministerského pripomienkového pokračovania*“ zanikol po odovzdaní právomoci snemu schvaľovať zákony týkajúce sa židov vláde ústavným zákonom č. 210/1940 Sl. z. Podľa nových pravidiel mali byť návrhy predkladané na rokovanie zvláštnych porád legislatívnych referentov.

ke formálnej úpravy vecí použil vzoru nemeckého a pri vecnej-smyslovej stránke spojil teóriu rasovú s otázkou kresťanskou, ktorá prevažuje“.⁴²

Vymedzenie pojmu žida

Dňa 12. apríla 1939, teda niekoľko dní pred vydaním vládneho nariadenia č. 63/1939 Sl. z. o vymedzení pojmu žida, zaslalo ministerstvo dopravy a verejných prác prípis predsedníctvu vlády k textácii predkladaného návrhu. Dôvodom boli rozpory medzi členmi komisie o obsahu výnimiek „*kto je židom a kto nie*“. V tomto prípade bol navrhovateľ z ministerstva dopravy za zavedenie možnosti udeľovať výnimky, čo obhajoval poukázaním na situáciu v Nemecku, kde smel „*vodca a ríšsky kancelár*“ výnimky tiež povoľovať, a to v mimoriadnych prípadoch týkajúcich sa zákona o ríšskom občianstve, zákona o ochrane krvi a cti, aj ich vykonávajúcich nariadení. Rešpektovať chcel „*vodcovu právo rozhodovať*“ tak, aby osoba, ktorá bola „*podľa zákona židom*“, mohla ním byť prehlásená za „*osobu, ktorá židom nie je*“.

Výnimky tohto typu dostávali v Nemecku napríklad „*frontoví vojaci a zaslúžilí bojovníci o národný socializmus*“. Ministerstvo uviedlo, že považuje možnosť udeľovať výnimky za užitočnú ako ocenenie pre výnimky, ktoré sa počas stáročí „*života v národe*“ asimilovali „*k dobru celku*“. Na zachovaní tejto možnosti trvalo s argumentom, že je „*samozrejmé, že výnimiek týchto musí byť čo najmenej*“, a hoci by išlo aj „*len o niekoľko prípadov*“, za podstatné považovalo, že „*nesmie mať naše zákonodarstvo v tomto smere medzery, keď ich nemá zákonodarstvo nemeckej ríše*“.⁴³

Samotný proces tvorby vládneho nariadenia o vymedzení pojmu žida a usmernení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach č. 63 Sl. z. z 18. apríla 1939, teda vydaného vyše mesiaca po vyhlásení slovenského štátu, môže byť ukázkou, ako veľmi ovplyvní pohľad na datovanie normotvorby, ak pri výskume prihliada na časové rámce celého procesu príprav. V tomto prípade prípravy predbiehali vydanie normy o celé mesiace. Pre dejiny inštitucionalizovaného antisemitizmu na Slovensku je tak rovnako ako deň vydania vládneho nariadenia podstatný aj dátum zriadenia vládnej komisie pre „*riešenie židovskej otázky*“ 13. januára 1939, či povedomie o tom, že jednotliví jej členovia už v tom čase dávno na návrhoch niektorých noriem pracovali.⁴⁴

V uvedenom vládnom nariadení č. 63 /1939 Sl. z. sa vymedzenie pojmu žid ešte navonok opieralo o konfesijné kritériá, teda o faktor „*izraelitského vierovyznania*“, no vláda si tu vyhradila právo určovať dátum, od sa ktorého bude prí-

42 SNA, f. ÚPV 1939 – 1945, k. 148, č. 13.472-I/3-1939.

43 SNA, f. ÚPV 1939 – 1945, k. 148, č. 14.111-I/3-1939.

44 SNA, f. MPs 1939 – 1945, k. 32, č. inv. 95/ č. 2562/39-10.

slušnosť ku konkrétnemu vierovyznaniu považovať za relevantnú. (Ako hraničný pre takto „uznaný“ krst bol určený dátum 30. októbra 1918). Vykonávajúca vyhláška ministerstva pravosúdia a ministerstva vnútra č. 102 Ú. n. z 29. apríla 1939 zasa používala pojmy ako „obyvateľstvo charakteru židovského“ a ubezpečovala, že „pojmom žida, vymedzeným z hľadiska sociálneho a hospodárskeho, nemieni sa nikto konfesijne triediť“.

Chaos spôsobený nedôslednou textáciou tohto nariadenia mal dlhotrvajúce dôsledky. Koncom roka 1940 ho v úvahe „Kto je židom!“ komentoval súdny radca R. Pažitný s tým, že „niet snád' v slovenskom zák.[onníku] ešte takej normy, ktorá by oplývala takými nedostatkami, ako práve táto“ a urgoval, že „dnes, po poldruha roku, keď je vydané na tucet protižidovských opatrení, bolo by už načase vyjasniť, kto je vlastne pokladaný za žida a kto nie“. Podľa jeho mienky mnohé „nevyriešené otázky“ pramenili už z toho, že „ustanovenia prvého odstavca § 1 tohto nariadenia si odporujú“.⁴⁵

Autor upozorňoval, že táto situácia nevylučovala, aby v každodennej praxi rozhodovanie o tom, kto je židom, záviselo na mienke okresného úradu. Tým by podľa neho „mohla vzniknúť tá anomália, že v Trenčíne bude niekto pokladaný za žida a za tých istých predpokladov v Nitre bude pokladaný za nežida“. Zaoberal sa i otázkou o určovaní za žida v prípade nemanželských detí, a vôbec chýbajúcou možnosťou klasifikovať ľudí ako „polovičných“ či „štvrtinových“ židov, teda miešancov, ktorú tam priamo v krátkosti rozpracoval.⁴⁶

Redakcia časopisu *Politika*, kam Pažitný svoje pozorovania zaslal, vo svojej uverejnenej reakcii poznamenala, že „od počiatku sa vedelo, že kombinácia rasového hľadiska s kritériami cirkevnými povedie k nejasnostiam“. Aktuálny právny stav na Slovensku vraj viedol v porovnaní s inými krajinami k „anomáliám“, pri ktorých „osoby rasove naskrze židovské sú kresťanmi a nežidmi“, zatiaľ čo tie, ktoré „z rasového hľadiska uplatňovaného v štátoch s radikálnym riešením“ nie sú židmi, podľa slovenskej právnej úpravy židmi ostávajú.⁴⁷ Preto mala byť „židovská otázka“ posudzovaná „len s hľadiska rasového“, opierať sa o „norimberské predpisy“, ktoré sú „jasné, priamočiaré a dôsledné“. Redakcia odporúčala využívať „cirkevné kritériá“ len ako sekundárny, korekčný nástroj, a to najmä tam, „kde sa osoba pohybuje na hranici dvoch rás“.⁴⁸

Pri príležitosti prvého výročia „obnovenia slovenskej štátnosti“ sa témy dotkol i prof. Štefan Luby, keď za najvyššie hodnoty štátu vyhlásil „národ a kresťanstvo, a nie ideál demokracie: ľudstvo“ a zdôraznil, že dôvodom „triedenia

45 PAŽITNÝ, R. Kto je židom! (Legislatívna úvaha). In *Politika*, roč. X, č. 16 – 17, 15. 9. 1940, s. 179.

46 Tamže, s. 181.

47 P. L. Poznámka. Tamže, s. 181.

48 Tamže, s. 181.

podľa hodnôt“ a „zavrhovania rovnoprávnosti“ v slovenskom štáte nie je „úvaha o nižšej hodnote rasy alebo národa židovského“, ale „predovšetkým sebaobrana“. Ako vhodný dátum, ku ktorému možno považovať konverzie krstom za dôveryhodné a nie vypočítavé, potvrdil 30. október 1918, a naopak „*iste nie [krsty] u novokresťanov z roku 1938*“.⁴⁹

Rozvratný vplyv kombinácie mocenských ambícií s nedostatočnými schopnosťami pre riadenie štátu sa prejavoval aj v tom, že nariadenia vydávala nielen vláda a ministri, ale do tejto činnosti sa zapájalo aj mnoho ďalších inštitúcií, bez ohľadu na rozsah vlastných kompetencií. Zvlášť zreteľná bola táto skutočnosť v súvislosti s procesom „arizácií“. V snahe urýchliť ich priebeh a „nezdržiavať sa“ vypracúvaním návrhov zákonov, rokovaním a čakaním na ich schvaľovanie Snemom, navrhla vláda presun zákonných kompetencií „*činiť opatrenia vo veciach arizácie*“ na seba. Napriek tomu, že išlo o výrazný príznak degradácie snemu ako parlamentnej inštitúcie, nezдало sa, že by to jeho poslancom prekážalo.

Vo svojom návrhu o splnomocnení si vláda stanovila pre svoju „nariadovačiu“ prácu potrebnú na „vylúčenie židov zo slovenského hospodárskeho a sociálneho života“ a na to, aby ich majetok „*prešiel do vlastníctva kresťanov*“, časový limit dvoch rokov. Jej nariadenia, vydané v priebehu tohto obdobia, mali mať platnosť zákonov. V dôvodovej správe sa uvádzalo, že už vtedy platný zákon č. 113/1940 Sl. z. „*o židovských podnikoch a o židoch zamestnaných v podnikoch*“ bol natoľko komplikovaný a celý proces „*následkom teraz už prekonalých predpisov*“ bol „*neodôvodnene natoľko hatený*“, že nezriedka spôsobil „*neprekonateľné ťažkosti*“ nielen úradom, ale trpel tým „*aj celý hospodársky život a podlamuje sa dôvera občianstva*“.

Obchádzanie štandardných schvaľovacích procesov sa obhajovalo i tým, že „*pri riešení židovskej otázky nie sú možné strnulé predpisy*“. Splnomocnenie podľa § 44 Ústavy bolo vnímané ako nedostačujúce, lebo „*v arizačných veciach bude treba mnoho raz vydávať predpisy, ku ktorým je podľa Ústavy treba zákona...*“⁵⁰ Ústavnoprávny výbor snemu s návrhom v základe súhlasil, no skrátil splnomocnenie vlády na jeden rok. Argumentoval, že „*pri riešení tak naliehavej otázky, ako je židovská, treba pokračovať urýchlene, takže doba jedného roku na vyriešenie židovskej otázky musí úplne postačiť*“.⁵¹

Nariadenie o právnom postavení Židov

O rasovom charaktere právnych noriem sa opätovne začalo hovoriť až v súvislosti s prípravou nariadenia č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov. Jeho

49 LUBY, Štefan. Výstavba slovenského práva ako poriadku hodnôt. In *Politika*, X, 5, 15. 3. 1940, s. 54 – 55. V článku prof. Luby používa pri slove Žid už veľké písmeno.

50 *Snem slovenskej republiky*, 1940, 225. 1.

51 *Snem Slovenskej republiky*, 1940, 229.

cieľom bolo zosumarizovať a sprehládniť medzičasom vydanú platnú protižidovskú legislatívu a „aktualizovať“ definíciu pojmu Žida v súlade so zmenami na domácej i zahraničnopolitickej scéne, teda ešte viac ju priblížiť norimberským „rasovým“ zákonom. Vzhľadom na atypický rozsah 270 paragrafov, snažiacich sa pokryť (a tým obmedziť) takmer všetky oblasti bežného života časti obyvateľstva, sa pre toto vládne nariadenie vžil mediálny termín „Židovský kódex“.

Aj v súvislosti s jeho prípravami treba pripomenúť, že výraznejší ústup od konfesijného v prospech etnického, resp. rasového chápania pojmu „žid“ sa prejavoval už od sčítania obyvateľstva, konaného v závere predchádzajúceho roka na základe zákona o sčítaní ľudu č. 265 Sl. z. z 8. októbra 1940. Kým v medzivojnovom období sa každý občan mohol prihlásiť k národnosti podľa vlastného výberu, podľa tohto zákona sa židia mali povinne hlásiť len k „židovskej národnosti“. Pre zvýraznenie zmeny klasifikácie z konfesijnej na národnostnú sa od prijatia zákona aj názov tejto skupiny obyvateľov oficiálne začal písať s veľkým písmenom, Židia.⁵² Takto nastavené sčítanie malo podľa vládneho návrhu zákona poskytnúť „uspokojivý prehľad o počte Židov a sociálnom rozvrstvení židovského obyvateľstva“.⁵³ Vzhľadom na podrobné zisťovanie majetkových pomerov občanov si takto vláda obstarala údaje, využiteľné pri odnímaní židovského majetku.

Nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov už podľa vzoru vykonávacieho nariadenia k norimberským zákonom zavádzalo aj pojem „židovského miešanca“. Za Žida mal byť podľa neho pokladaný každý, kto pochádzal najmenej od troch „podľa rasy židovských“ starých rodičov. V konečnom dôsledku sa aj táto „rasová“ definícia opäť opierala o historický údaj o náboženskej príslušnosti, potvrdzovaný podľa matričných dokumentov. Avšak tým, že sa údaje, o ktoré sa opieralo určovanie, koho za Žida považovať, posunuli do minulosti o dve generácie, nová definícia obchádzala „problémy“ spôsobené nárastom počtu konverzií ku kresťanstvu v 20. storočí. Nadradením údajov o konfesii prarodičov nad aktuálne presvedčenie jednotlivcov, a tiež zavedením kategórie „miešancov“ sa pojem rozšíril o nevelikú skupinu najlepšie asimilovaných, zväčša vzdelaných, nie zle situovaných, a preto spoločensky výrazných osôb. Stávalo sa, že najmä mladší členovia takýchto rodín dovtedy o svojej rodinnej väzbe k židovstvu vôbec netušili.⁵⁴

52 *Snem Slovenskej republiky*, 1940, 241 Vládny návrh zákon o sčítaní ľudu. Dôvodová správa.

53 Tamže.

54 KAMENEC, Ivan. Problém násilného hľadania (vnucovania) národnej, občianskej a náboženskej lojality na príklade židovského obyvateľstva na Slovensku v čase holokaustu. In *My a tí druhí v modernej spoločnosti: konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda; HÚ SAV; ÚEtSAV, 2009, s. 439 – 452. ISBN 9788022410250.

Keďže táto interpretácia „rasy“ tiež ostávala vo viacerých smeroch nejasná, generovala aj ona doplnkové vysvetlenia. Zo sprievodných komentárov dobových právnych kapacít sa čitatelia napríklad dozvedali, že podľa § 1 nového nariadenia je „*rasa*“ ponímaná „*nie v smysle fyziologickom*“, kde by pre určenie rasy bola „*smerodajná iba fyziologická konštrukcia jednotlivca*“, ale v zmysle „*etnologickom, kde pre určenie rasy sú smerodajné aj duševné vlastnosti*“.⁵⁵

Vydanie nariadenia č. 198/1941 sprevádzal aj verejný spor o to, prečo vlastne takto striktné kritériá neboli v slovenskom štáte uplatňované od počiatku, keďže „vzorové“ norimberské zákony boli k dispozícii už od roku 1935. Autori návrhu pôvodnej normy sa cítili poškodení, keď garant novej normy dr. Jozef Martinka z ministerstva vnútra v médiách vyslovil predpoklad, že snáď jeho predchodcovia nemali k textom nemeckých rasových zákonov prístup a že vláda zrejme preto už vtedy neuvažovala o ich využití. Pozastavoval sa nad tým, že si inak „*nevedel vysvetliť*“, prečo si vtedajší normotvorca „*neuvedomil*“ alebo vnímal „*len veľmi nepatrne*“, že „*nebezpečenstvo zvrátenosti svetonázoru Židov*“ nevyplýva z príslušnosti k vierovyznaniu, ale „*skôr k určitej rase*“. Tá potom podľa Martinku „*v snahe ovládnuť svet, neostýcha sa nijakých prostriedkov, najmä ani nie ukrytia sa pod plášť kresťanského vierovyznania*“.⁵⁶

Autori nariadenia z jari 1939 sa bránili podozreniu zo zanedbania tak dôležitého prameňa a obhajovali svoj vtedajší „miernejší“ prístup tým, že norimberské zákony samozrejme poznali, ale ich dobová „*situácia nútila*“ brať ohľad na „*politické pomery, ktoré vtedy na Slovensku panovali*“. Dávali najavo, že v období tesne po vyhlásení štátu nemohli rátať s dostatočnou verejnou podporou a v tom čase im stále chýbali politické nástroje na presadenie tak radikálnych zmien, aj keby boli chceli. Inak povedané, predpokladali, že roku 1939 by ešte nedostatočne kontrolovaná spoločnosť, so stále doznievajúcimi reflexmi z predošlého režimu, rasistickej koncepcii viac vzdorovala. Roku 1941 aj oni s uspokojením konštatovali, že „*ako každá vážna otázka, i rasová prekonávala u nás istý vývoj*“, až „*dozrela toho roku natoľko, že sa mohlo pristúpiť k stanoveniu pojmu Žida v zmysle rasovej teórie (podľa norimberských zákonov)*“.⁵⁷

Závery

Dobová propaganda, vylepšujúca obraz slovenského štátu jeho vykresľovaním ako vzorného satelitu nacistického Nemecka, využívala v médiách motív ekvi-

55 CSERHELYI, V. Pojem rasy podľa židovského kódexu. In *Verejné právo*, 1942, roč. III, s. 85.

56 MARTINKA, Jozef. Niekoľko poznámok k Židovskému kódexu. In *Verejné právo*, 1941, roč. II, s. 246.

57 K poznámkam o Židovskom kódexe. In *Verejné právo*, 1941, roč. II, s. 293.

valentného či údajne ešte „*prísnejšieho*“ obsahu nariadenia č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov v porovnaní s norimberskými zákonmi. V takýchto interpretáciách sa zlievalo úsilie vylepšiť pozíciu svojho štátu v očiach protektora, a tiež medzi ostatnými nacistickými satelitmi a okupovanými krajinami, so snahou ambiciózných jednotlivcov posilniť vlastné pozície v domácej politickej konkurencii. Vyvolávanie dojmu striktnej a neústupnej moci malo zastrašovať aj prípadných oponentov, ktorí by sa opovážili verejne spochybňovať ľudácku politiku a jej nesúlads s proklamovaným kresťanským charakterom štátu.

Počas informačnej kampane o prijatí „Židovského kódexu“ na jeseň 1941 sa tak na stránkach režimovej tlače striedali články ako „*Židovský kódex už pripravený*“, ohlasujúce že v najbližších dňoch vstúpia i na Slovensku „*do platnosti norimberské zákony*“ a oceňujúce pokračovanie „*v prácach, súvisiacich so sústredením Židov*“, ktoré sú „*v plnom prúde vo všetkých vyhladených táboroch*“,⁵⁸ s textami ako „*Židovský kódex prijatý*“, pochvaľujúcimi normu „*konečne na podklade rasistickom*“, „*podľa norimberských zákonov*“, „*bez výnimok, tzv. nepostradatelných*“,⁵⁹ „*Definitívna očista*“,⁶⁰ „*Rozhodnosť slovenského národa dostane svoju odmenu... Slovensko vzorom ostatným európskym štátom*“,⁶¹ „*Žiadne lamentovanie*“,⁶² „*Codex iuris iudaici*“⁶³ či „*Bieli židia neprestávajú šarapatit*“.⁶⁴

Pre pochopenie praktického významu jednotlivých paragrafov norimberských zákonov z roku 1935 a pri ich porovnávaní so „Židovským kódexom“ z 1941 a ďalšími protižidovskými právnymi normami slovenského štátu je potrebné zohľadňovať aj s nimi spojené symbolické významy, viazané na dobový kontext. Napríklad, pozbavenie práva vyvesovať štátnu zástavu a nosiť štátne farby, obsiahnuté v zákone o ochrane nemeckej krvi a cti, môže z dnešného hľadiska znieť ako nepodstatná drobnosť, nevplyvajúca na každodenný život. Vo vtedajšej atmosfére Tretej ríše však bolo „neoznačenie“ si domu alebo klopky kabáta priamou pozvánkou k netrestaným fyzickým útokom zo strany agresívnej luzy.

Paralelné porovnávanie „Židovského kódexu“ s norimberskými zákonmi nie je príliš analyticky prínosné. Už kvôli rozsahu – „norimberský“ zákon o občianstve mal tri články a zákon o ochrane krvi a cti sedem článkov, ktoré sa spolu

58 *Gardista*, 9. 9. 1941, s. 1.

59 *Gardista*, 10. 9. 1941, s. 2.

60 *Gardista*, 11. 9. 1941, s. 1.

61 *Gardista*, 12. 9. 1941, s. 3.

62 *Gardista*, 13. 9. 1941, s. 2.

63 *Gardista*, 16. – 17. 9. 1941, s. 3.

64 *Gardista*, 18. 9. 1941, s. 3.

zmestili na jednu-dve strany textu, podobne ako vymedzenie nacistických pojmov z novembra 1935.⁶⁵ Jeho primárnou funkciou bolo nastaviť všeobecné pravidlá, na základe ktorých mali byť židia hromadne zbavení ríšskeho občianstva a tým i práv. „Židovský kódex“ skôr systemizoval a zhrňal už predtým platné zákazy a nezbavoval židov slovenského občianstva, ale podrobnou reguláciou každodenného života im občianske práva fakticky limitoval k nule.⁶⁶ Finálne boli židia v slovenskom štáte zbavení občianstva až v súvislosti s deportáciami do vyhladzovacích táborov, teda Ústavným zákonom zo dňa 15. mája 1942 o vyst'ahovaní Židov. Nariadenia obmedzujúce ich práva však boli na Slovensku postupne zavádzané už od októbra roku 1938.

Nacistické i ľudácke normy si boli blízke v tom, že ich schvaľovali parlamenty obsadené jedinou politickou stranou, ktorá koncentrovala moc vo svojich rukách a vytvorila prostredie, kde nesmela pôsobiť politická opozícia. Spoločne mali i to, že napriek snahe definovať židovstvo cez „rasu“ sa nakoniec nacisti i ľudáci vracali k jej určovaniu na základe dokladov viazaných k náboženstvu (prarodičov). Oprávnenie udeľovať výnimky „z rasového pôvodu“, priznané nacistickou i ľudáckou legislatívou vrcholným politickým predstaviteľom, malo v očiach verejnosti posilňovať aj ich vlastný obraz ako „všemocných“ vodcov národa a štátu.

Povšimnutiahodné je, že „vzorové“ nacistické ustanovenie o „ochrane krvi a cti“ bolo na Slovensko prenositeľné len vo veľmi obmedzenej miere, ovplyvnenej konkrétnym etnickým zložením obyvateľstva a medzinárodnou politikou. Téma sa preto zredukovala na zákaz zmiešaných sobášov medzi kresťanmi a židmi a na zákaz židom zamestnávať kresťanské slúžky. Legislatívne pokusy o ochranu „slovenskej krvi“ by veľmi pravdepodobne narážali na fakt početnej maďarskej menšiny, ktorá mala záujem prezentovať sa ako rovnako „árijská“, a iritovali by aj nemeckú menšinu, ktorá pod vplyvom nastickej propagandy mala svoje dôvody pochybovať o „árijskosti“ majoritného slovenského obyvateľstva.

Nehovoriac o tom, že všeobecnejšie formulácie ako „slovanská krv“, prípadne „slovanská a príbuzná krv“ by boli politicky nepriechné kvôli nepriateľským vzťahom nacistov k ďalším nepochybne slovanským národom, ako Polia-

65 <https://www.ushmm.org/information/exhibitions/online-exhibitions/special-focus/nuremberg-race-laws-defining-the-nation/documents/addendum-to-reich-citizenship-law> [cit. 2021-10-10].

66 VAŠEK, Anton. *Protizidovské zákonodarstvo na Slovensku*. Bratislava: tlačou Kníhtlačiarkeho úč. spolku v Turč. Sv. Martine, 1942; HAMMER, Oskar – HARMAN, Viktor – ZIMAN, Ladislav – MORÁVEK, Augustín. *Komentovaná sbierka najnovších právnych predpisov upravujúcich arizáciu a právne postavenie Židov na Slovensku*. Bratislava: C. F. Wigand úč. spol, 1941.

ci, Česi či Srbi. Odlišnosti pramenili aj z rozdielnej kultúrnej tradície, vzhľadom na ktorú sa v slovenskom prostredí v protižidovskej rétorike uprednostňovali obrazy z oblasti hospodárskeho antisemitizmu (krčmár, úžerník, strata a návrat pôdy) pred príbehmi o pohlavnom zneužívaní žien, ktoré sa v nemeckých médiách vyskytovali častejšie a v explicitnej forme.

Historické poznanie o mechanizmoch fungovania a o vplyve „rasového“ zákonodarstva na spoločnosť nám zanechalo aj dôležité poznatky o zločinnej manipulácii ľudskej psychiky mocenským pretláčaním arbitrárnych kategórií s nejasnými kritériami. Takéto vydeľovanie skupín obyvateľstva (v tomto prípade ž/Židov) umožňovalo predstaviteľom vláduceho (nacistického a neskôr aj ľudáckeho) režimu perfidným spôsobom prezentovať aj ďalšie obmedzovanie práv ako reakciu na požiadavky „zdola“, ako žiadosti o „vyjasnenie situácie“ pochádzajúce aj priamo od členov postihnutých skupín.⁶⁷

* Text bol vypracovaný v rámci projektu APVV-19-0090 *Právna metodológia pre dobu právneho pluralizmu/Legal methodology for the age of legal pluralism*.

GLAUBE ODER RASSE. DILEMMATA BEI DER SCHAFFUNG DER ERSTEN ANTIJÜDISCHEN NORMEN IN DER SLOWAKEI

KATARÍNA ZAVACKÁ

Die Studie konzentriert sich auf die Entwicklung antisemitischer Argumentation im Umfeld der Autoren der von Hlinkas Slowakischer Volkspartei bestimmten Gesetzgebung in der Zeit seit Herbst 1938 (Implosion des demokratischen Regimes in der Tschechoslowakei nach dem Münchner Abkommen und Erklärung der Autonomie der Slowakei innerhalb der Republik) nach der Verabschiedung der Regierungsverordnung Nr. 198/1941 des Slowakischen Gesetzbuches über den rechtlichen Status von Juden, allgemein als Jüdischer Kodex bekannt.

In der Einleitung verfolgt die Autorin die Entwicklung damaliger Überlegungen zu den Nürnberger Gesetzen von 1935, die die Mitglieder der Hlinkas Slowakischen Volkspartei nach ihrer Machtergreifung als Vorbild bei der Schaffung ihrer antisemitischen Rechtsnormen nahmen.

Sie bestätigt, dass die Art und Weise der Definition von Personenkreis, auf den die Normen sich beziehen sollten, allmählich geklärt wurde. Sie wurde von internen Debatten des politischen Apparats der slowakischen Autonomie, bis März 1939 auch von der Korrespondenz seiner Institutionen mit den Zentralministerien in Prag, und kon-

67 GOZMAN, Leonid – ETKIND, Alexander. *The psychology of post-totalitarianism in Russia*. London: Centre for Research into Communist Economies, 1992. ISBN 0948027193.

tinuierlich auch von regulierten fachlichen Diskussionen und Propagandakampagnen in den von den Mitgliedern der Hlinkas Slowakischen Volkspartei kontrollierten Medien begleitet.

Die Forschungsergebnisse zeigen, wie sich die durch ökonomische und kulturelle Argumente unterstützten Einflüsse des traditionellen konfessionellen Antisemitismus im Laufe der ganzen verfolgten Periode im offiziellen antisemitischen Diskurs und dann auch im Prozess der Vorbereitung und der Annahme antijüdischer Rechtsnormen mit der neueren und allmählich überwiegenden rassistisch orientierten Argumentation aus dem Umfeld des nationalsozialistischen Dritten Reiches überschneiden.

JUDr. Katarína Zavacká, CSc.
Ústav štátu a práva SAV
Klemensova 19, 813 64 Bratislava
katarina.zavacka@savba.sk